

Самоорганізація суспільного життя українського народу в другій половині XIX – на початку XX століття: історіографічна карта

Наталія Семергей, Українська медична стоматологічна академія

У статті проаналізовано стан вивчення в сучасному історіографічному дискурсі проблеми самоорганізації суспільного життя українського народу в другій половині XIX – на початку XX ст. З'ясовано, що демократизація політичного ладу та оновлення методологічного інструментарію дали змогу істориками розглядати суспільне життя окресленого періоду на основі синергетичної методології про самоорганізацію соціальних систем. Виявлено, що легітимізованою серед учених є історіографічна позиція про динаміку суспільної самоорганізації українців від культурницького життя до інституціонування політичних партій. Доведено, що в сучасній історіографії процеси тогочасної самоорганізації українського суспільства розглядаються у трьох конкретно-історичних площинах: суспільно-громадянській, національно-політичній і духовно-культурній. Висвітлено бачення істориками змісту суспільно-громадянської самоорганізації, яка була представлена розвитком суспільних організацій та рухів, в основі яких були ідеї громадянського суспільства, проте не було політичних вимог. До них учені відносять хлопоманство, громадівський рух, організацію «Просвіт», заснування НТШ, видання суспільно значущих газет, журналів та часописів («Громада», «Киевская старина», «Діло», «Зоря»), започаткування кооперативного руху («Дністер», «Сільський господар»). До інституційних репрезентантів національно-політичної самоорганізації історики відносять заснування політичних партій, активну участь українців у діяльності імперських представницьких органів влади, поширення соціал-демократичної політичної ідеології, появу політичного лідерства тощо. Окреслено, що духовно-культурні аспекти самоорганізації були ілюстровані діяльністю українських культурно-просвітницьких товариств, розвитком української періодики, відзначенням ювілейних дат українських письменників та митців, діяльністю українського театру тощо. З'ясовано, що концепт «самоорганізація» виявляє сутність тогочасних суспільно-політичних та соціокультурних процесів, адже українці утворювали культурно-просвітницькі товариства, громадські організації та політичні партії всупереч імперській та антиукраїнській політиці Російської та Австро-Угорської імперій.

Ключові слова: : українське національно-культурне відродження, новітня історіографія, самоорганізація суспільства, суспільно-громадянське життя, національно-політичне життя, духовно-культурне життя, політична партія, культурно-просвітницька організація, політизація національного руху

Self-organization of public life of the Ukrainian people in the second half of the XIXth – the beginning of the XXth century: historiographical map

Nataliia Semerhei, Ukrainian Medical Stomatological Academy

The article analyzes the state of the study in the contemporary historiographical discourse of the problem of self-organization of Ukrainian public life in the second half of the XIXth – the beginning of the XXth century. It has been found that democratization of the political system and renewal of the methodological tools provided an opportunity for historians to view the social life of the given historical period on the basis of a synergistic methodology of self-organization of social systems. It has been discovered that the historiographical position on the dynamics of social self-organization of the Ukrainians ranging from cultural life to the institution of political parties is considered legitimate among scholars. It has been

proved that in contemporary historiography the processes of the contemporary self-organization of the Ukrainian society are considered in three specific historical areas, namely socio-civic, national-political and spiritual-cultural, the relationship between which was sometimes both consistent and synchronous. The development of them demonstrated the emergence of new organizational forms of social self-organization and institutionalization of civil society and political system in Ukraine in the XIXth century. Studying both theoretical and methodological, as well as definite historical dimensions of the Ukrainian national movement, the researchers agree that the cultural and educational content of national revival under the influence of objective circumstances has evolved into political one. Much attention is given to the analysis of the historians' vision of the content of socio-civic self-organization, which was represented by the development of public organizations and movements grounded on the ideas of civil society but lacked political requirements. Among them scientists single out such factors as hlopomanstvo, social movement, organization "Prosvita", the establishment of Shevchenko scientific society, the publication of socially significant newspapers and journals ("Gromada", "Kievskaja Starina", "Delo", "Zoria"), the establishment of a cooperative movement ("Dnister", "The farmer"). The dynamics of the social organization have determined the politicization of the national movement, which allows scientists to speak about national and political self-organization. Establishment of political parties, active participation of the Ukrainians in the activities of the imperial representative bodies of the government, the spread of social and democratic political ideology, the emergence of political leadership and others are considered its institutional representatives. Researchers emphasize that in the late XIXth and early XXth centuries, national revival entered the political stage, which became a prerequisite for the beginning of the Ukrainian National Democratic Revolution of 1917–1921. It has been found out that the concept "self-organization" reveals the essence of the socio-political and socio-cultural processes of the time, since the Ukrainians established cultural and educational societies, public organizations and political parties contrary to the imperial and anti-Ukrainian policy of the Austro-Hungarian and Russian empires. It was outlined that the spiritual and cultural aspects of self-organization were illustrated by the activities of Ukrainian cultural and educational societies, the development of Ukrainian periodicals, the commemoration of the anniversaries of Ukrainian writers and artists, the activities of Ukrainian theater, etc.

Keywords: *Ukrainian national and cultural revival, modern historiography, self-organization of society, social-civic life, national and political life, spiritual and cultural life, political party, cultural and educational organization, politicization of national movement.*

Самоорганизация общественной жизни украинского народа во второй половине XIX – начале XX века: историографическая карта

Наталья Семергей, Украинская медицинская стоматологическая академия

В статье проанализировано состояние изучения в современном историографическом дискурсе проблемы самоорганизации общественной жизни украинского народа во второй половине XIX – начале XX в. Выяснено, что демократизация политического строя и обновления методологического инструментария позволили историками рассматривать общественную жизнь очерченного периода на основе синергетической методологии о самоорганизации социальных систем. Выявлено, что легитимизированной среди ученых есть историографическая позиция о динамике общественной самоорганизации украинцев от культурной жизни до институцирования политических партий. Доказано, что в современной историографии процессы самоорганизации украинского общества исследованного периода рассматриваются в трех конкретно-исторических плоскостях: общественно-гражданской, национально-политической и духовно-культурной. Освещено видение историками содержания общественно-гражданской самоорганизации, которая была представлена развитием общественных организаций и движений, в основе которых были идеи гражданского общества, однако не было политических требований. К ним ученые относят хлопоманство, громадское движение, организацию «Просвит», основания НОШ, издание общественно значимых газет

и журналов («Громада», «Киевская старина», «Дело», «Заря»), начало кооперативного движения («Днепр», «Сельский хозяин»). К институциональным репрезентам национально-политической самоорганизации историки относят организацию политических партий, активное участие украинцев в деятельности имперских представительных органов власти, распространение социал-демократической политической идеологии, появление политического лидерства и тому подобное. Определены, что духовно-культурные аспекты самоорганизации были иллюстрированы деятельностью украинских культурно-просветительских обществ, развитием украинской периодики, празднованием юбилейных дат украинских писателей и художников, деятельностью украинского театра. Выяснено, что концепт «самоорганизация» выявляет сущность общественно-политических и социокультурных процессов, ведь украинцы создавали культурно-просветительские общества, общественные организации и политические партии вопреки имперской и антиукраинской политике Российской и Австро-Венгерской империй.

Ключевые слова: украинское национально-культурное возрождение, новейшая историография, самоорганизация общества, общественно-гражданская жизнь, национально-политическая жизнь, духовно-культурную жизнь, политическая партия, культурно-просветительская организация, политизация национального движения

Постановка проблеми.

Всесвітньо-історичний та національний досвід державотворення, розвиток суспільно-політичної та правової думки свідчать, що необхідною умовою побудови демократичної держави є досягнення високого рівня самоорганізації громадян, їхньої готовності та здатності до комунікації, інтеграції та взаємодії для розв'язання проблем, ініціювання заходів і пошуку ефективних шляхів розвитку громади, регіону, країни. У сучасному соціогуманітарному пізнанні ідея самоорганізації соціальних систем концептуалізована у синергетичній теорії, яка має вагомі евристичні можливості для пояснення процесів новітньої ідеологічної, ціннісно-сміслової, державно-політичної, соціально-економічної, духовно-культурної, етнічно-ментальної та інших видів трансформації суспільства. Самоорганізація громадян сьогодні визнана ключовим чинником й водночас середовищем розвитку й саморозвитку людства, його духовної та матеріальної культури, державно-політичних утворень. Індикатором рівня самоорганізації є сформованість та впливовість інституцій громадянського суспільства, здатність громадян об'єднуватися для вирішення будь-яких питань їхньої життєдіяльності.

Вітчизняний історичний досвід свідчить, що інституціоналізація процесів самоорганізації була ключовим чинником державотворчих перемог українського народу. Першопочатки модерної самоорганізації українського суспільного життя історики виводять із національно-культурного відродження імперської доби, під час якого вона пройшла кілька стадій. Розпочавшись як ініційоване інтелектуалами та «будителями» культурне піднесення, процеси самоорганізації у другій половині XIX ст. охопили спочатку суспільно-

громадянське життя (зародження кооперації, хлопоманство, громадський рух, «Братство тарасівців», діяльність осередків «Просвіти» та «Наукового товариства імені Шевченка»), розвиток українського руху в ініціативах народовців, радикалів та «Буковинської трійці», відзначення ювілейних дат українських письменників), а згодом обумовили політизацію національного руху та самоорганізацію суспільства у політичні партії. Формування української партійно-політичної системи розпочалося у Східній Галичині (РУРП, УНДП, УСДП та інші), а згодом набуло поширення у підросійській Україні (РУП, УСП, УНП, УДП, УРП, «Спілка» та інші).

Аналіз досліджень і публікацій.

Загалом можна констатувати, що політичний аспект усе ще зберігає статус домінанти історичного пізнання в Україні. Активне вивчення сучасними істориками генези громадянського суспільства та партійно-політичної структури українців свідчить, що сьогодні нагромаджено значний обсяг науково-фактологічного та теоретико-аналітичного матеріалу з історії зародження громадських організацій та політичних партій в Австро-Угорській та Російській імперіях, вивчено їхню історію становлення, політичні програми та діяльність, компаративно проаналізовано ідеологію та розглянуто місце в національно-політичній боротьбі українства. Відповідний історичний наратив цілком природно став предметом історіографічного аналізу. З-поміж великого масиву наукових студій у яких широко та розлого проаналізовано новітню історіографію становлення та діяльності українських політичних партій та суспільних рухів виокремимо синтези О. Березовського [1], В. Винник [2], Я. Калакури [6], І. Ковальчука [9], В. Колесника та Л. Могильного [11], О. Купріячук [12], В. Меші [15]. Крім того,

у дослідженнях, які присвячено становленню українських суспільних рухів другої половини XIX ст., ідеологічному зростанню та діяльності конкретних українських політичних партій Австро-Угорської та Російської імперій, обов'язково уміщено й історіографічні огляди, у яких тематично проаналізовано стан розробки порушених вченими проблем.

Мета дослідження.

Ми не прагнутимемо висвітлити історіографію суспільного та політичного життя українців у другій половині XIX – на початку XX ст. Цьому вже в історіографічному пізнанні присвячено чималі масиви досліджень. Мета цієї студії – представити та проаналізувати новітні історичні дослідження, у яких розглянуто зміст, специфіку, динаміку, характер та історичне значення самоорганізації суспільно-громадянського, національно-політичного та духовно-культурного життя українського народу у другій половині XIX – на початку XX ст., виявлено її історичну основу та національну природу, узагальнено державотворчу, цивілізаційну та соціокультурну роль.

Виклад основного матеріалу.

У новітньому історичному пізнанні проблематиці генези інституцій громадянського суспільства та партійно-політичного будівництва присвячено значний обсяг наукових досліджень. Це зумовлено передусім активізацією та специфікою сучасних державно-політичних процесів, розуміння та впорядкування яких вимагає ґрунтовних знань про історію громадянського та партійного руху, піднесення якого припало на другу половину XIX – початок XX ст. Як зазначають автори найновішого дослідження з історії становлення українського партійно-політичного ландшафту В. Колесник та Л. Могильний, «... дослідження ролі українських партій у розвитку національного відродження з кінця XIX століття до розпаду двох імперій забезпечує відтворення складного і суперечливого процесу нашого становлення як державної нації, розуміння історичної обумовленості сучасних державотворчих процесів» [11, с. 6].

Зростанню інтенсивності вивчення становлення українського громадянського та партійно-політичного руху значно посприяли сучасні процеси демократизації історичного пізнання та оновлення методологічного інструментарію. Новітня українська історіографія категорично відкинула радянський історіографічний канон та радянську парадигму розуміння історії, які розглядали українські партії імперської доби у контексті буржуазно-націоналістичних,

антидержавних та антинародних суспільних рухів. Марксистська інтерпретація української історії другої половини XIX – початку XX ст. механічно редукувала український рух, елімінувала місце і роль самоорганізації українців у їхньому національно-культурному, а згодом – державно-політичному відродженні.

У сучасній історіографії процеси тогочасної самоорганізації українського суспільства розглядаються у трьох конкретно-історичних площинах: суспільно-громадянській, національно-політичній і духовно-культурній, співвідношення між якими подекуди було як послідовним, так й синхронним. Розвиток кожної з них свідчив про появу нових для XIX ст. організаційних форм суспільної самоорганізації та інституціалізації громадянського суспільства та політичної системи в Україні. Концепт «самоорганізація» виявляє сутність тогочасних суспільно-політичних та соціокультурних процесів, адже українці їх створювали всупереч імперській та антиукраїнській політиці Російської та Австро-Угорської імперій. Поняття «самоорганізації» історики використовують щодо бездержавного періоду національного відродження, зокрема від другої половини XIX ст. – до 1917 року. Із утворенням українських державних утворень ключову роль у суспільно-національному житті почала відігравати держава (Центральна Рада, Українська держава Павла Скоропадського, УНД Директорії).

Самоорганізація суспільно-громадянського життя. У другій половині XIX ст. українське національно-культурне відродження набувало все більшого суспільно-громадянського, а згодом політичного забарвлення. Перш ніж з'явилися політичні партії, українці пройшли стадію неполітичної самоорганізації, ставши засновниками суспільно-громадських, культурно-просвітницьких товариств та організацій, виявляючи власну суспільну ініціативу, самоорганізуючись для активної співучасті у духовно-культурному та суспільно-громадянському житті. Слід зробити уточнення про те, що під суспільно-громадянським життям ми розуміємо сферу спілкування, взаємодії, спонтанної організації та самоврядування вільних індивідів із метою удосконалення та розвитку економічної, соціальної, духовно-моральної, національної, релігійної, сімейної та інших сфер життєдіяльності громадян, що не пов'язані з політичною боротьбою за владу.

У новітній історіографії усталеним є положення про те, що еволюція українського національного руху у складі двох імперій здійснювалася від культурного

піднесення до політичної фази [20]. Перехідним містком між ними стало зародження інституцій громадянського суспільства, як-от «Просвіта», «НТШ» та інших. Відповідну логіку розгортання національного руху концептуалізувала І. Колесник виокремивши кілька його етапів, зокрема: 60-80-ті рр. XIX ст. – народницько-громадівський, який почав формуватися під впливом російського народництва та мав просвітницьку спрямованість; 90-ті рр. XIX – початок XX ст. – національно-політичний етап, під час якого відбулося остаточне організаційне оформлення національного руху, з'явилася ідеологія націоналізму, відбулася диференціація політичних рухів на радикальний і консервативний, нарешті кристалізувалася ідея української державності в структурах масової та наукової свідомості [10, с. 217–218].

На західноукраїнських землях суспільно-громадянська самоорганізація була представлена заснуванням низки громадських і культурно-просвітницьких організацій, лідерство з-поміж яких історики віддають товариству «Просвіта». Виникнення просвітницького руху відбувалося на межі культурницького та політичного етапів національного відродження, що й визначило характер діяльності «Просвіти» [14, с. 24]. Цінним було те, що ці культурно-освітні товариства забезпечили самоорганізацію різних верств суспільства. До них входили представники органів влади, вчені, літератори, митці, працівники освіти та медицини та інші.

Процеси суспільної самоорганізації охоплювали не лише культурницьку, але й суспільно-економічну, військову та інші сфери життя. Так, узагальнюючи статистичні дані Я. Грицак підкреслював, що у 1914 р. товариство «Просвіта» налічувало 77 філій та близько 3 тис. читальень. Великого успіху досягнув кооперативний рух, який представляли близько 500 кредитних організацій, кооперативних магазинів, спілок для продажу сільськогосподарської продукції, головними з яких були «Дністер», «Сільський господар», Крайовий земельний банк. Виникли спортивно-пожежні товариства «Сокіл» та «Січ», товариства тверезості тощо [4, с. 79]. Вагомого значення у житті західноукраїнських земель набуло Наукове товариство імені Т. Шевченка.

Погоджуємося із думкою істориків про те, що за підсумком діяльності передусім народовців, народні маси почали перетворюватися на громадянське суспільство, спроможне до самоорганізації та реалізації політичного вибору. Національний рух українців Галичини, широко практикуючи серед переважно селянського населення тактику

реальних справ, взяв на себе ту роль із формування громадянського суспільства, яку в Західній Європі свого часу виконали цехові організації третього стану, підготувавши класичні буржуазні еволюції [7, с. 329].

У Наддніпрянській Україні суспільна самоорганізація була представлена передусім громадівським рухом. Історики підкреслювали, що громади «...вели поважне життя осередків українства в Російській імперії», зосереджувалися на культурницькій діяльності, поширювали українські національні ідеї серед широких верств суспільства [3, с. 9]. У той же час, у зв'язку з несприятливими політичними умовами, динаміка розвитку громадівської самоорганізації була різною. Розпочавшись у 60-х рр. XIX ст. громадівський рух був послаблений Валуєвським циркуляром, а його новій хвилі у 70-х рр. XIX ст. було завдано тяжкого удару Емським указом. Більшість громадівців емігрували (М. Зібер, М. Драгоманов, Ф. Вовк, С. Подолинський) та продовжили українську справу за кордоном.

Самоорганізація національно-політичного життя. Вищим рівнем піднесення українського національного руху в імперську добу вважається його політизація, набуття національно-визвольними гаслами політичних мотивів та поява перших політичних партій в Галичині та Наддніпрянській Україні. У сучасному політологічному пізнанні основним атрибутом політики вважається боротьба за державну владу. Політику розуміють як систему відносин між великими соціальними групами з приводу встановлення і функціонування політичної влади в інтересах реалізації їхніх суспільно значущих потреб [19, с. 6]. Отже, політичний рівень національного відродження якісно відрізнявся від суспільно-громадянського передусім змістом національних вимог, в основі яких було поставлено ідею української державності.

Загалом під політизацією українського національного руху історики розуміють процес підвищення національної та політичної свідомості різних верств населення, формування його політичних лідерів, зародження організованих форм боротьби, створення політичних об'єднань і партій, вироблення політичних програм національного визволення. Вищим етапом цього процесу є політична структуризація суспільства, формування системи політичних партій різних типів з їхніми зв'язками та взаєминами між собою [12, с. 134].

Пріоритетність у вивченні політичних форм самоорганізації українців у другій половині XIX – на початку XX ст. належить В. Сарбею. У низці наукових

студій, зокрема «Нарисах з історії українського національного руху» [16], «Українське питання» в Російській імперії (кінець XIX – початок XX ст.) [21] було ґрунтовно розглянуто передумови, чинники, хід та особливості появи перших політичних партій, виявлено український національний характер їхніх політичних завдань, з'ясовано специфіку політичної самоорганізації українства в умовах шовіністичної та антиукраїнської політики імперії.

У розгляді історичних аспектів політизації національного відродження вчені звертають увагу на його поетапність та зазначають, що попереднє духовне-культурне та суспільно-громадянське життя українців підготувало необхідний ґрунт для політичної інституціалізації українського національного руху, обумовило його організаційну впорядкованість та політичну структурованість. Так, один із зачинателів історіографічної парадигми національного відродження Я. Ісаєвич у «великому відродженні», яке він окреслював з останньої чверті XVIII ст. до 1914 р., виокремлював менші «відродження». Історик зазначав, що новим етапом стало розгортання з 60-х рр. XIX ст. масового політичного і культурно-національного руху, формування політичних маніфестів і проєктів, розвиток товариств та асоціацій на національній основі. Цей рух наприкінці XIX ст. завершився формуванням у Галичині трьох окремих громадянських суспільств – українського, польського, єврейського, а в Наддніпрянській Україні – обмежився діяльністю нелегальних або напівлегальних гуртків, хоча після 1905 р. з утворенням політичних партій поступово набув нового розмаху [5, с. 138]. Більше того, Я. Ісаєвич констатував закономірність політизації національного відродження. Виокремлюючи три українських відродження (перше – друга половина XVI – перша половина XVII ст.; друге – остання чверть XVIII ст., – 1914 р.; третє – із проголошенням незалежності України 1991 р.) історик підкреслював: «Кожне із попередніх відроджень починалося з культурного руху, який завершувався політичним зривом. Цей зрив був виявом спалаху активності, викликав вселюдний ентузіазм, розгортався за умов упевненості, що настає остаточне визволення» [5, с. 142].

Близькою до такого розуміння логіки розгортання політичної самоорганізації українців у другій половині XIX ст. була точка зору П.-Р. Магочія, який вважав, що український національний рух у XIX ст. пройшов три послідовні стадії інтелігентського націоналізму: збиральницьку, організаційну та політичну. До інституційних

репрезентантів політичної стадії дослідник відносив появу перших політичних партій у Галичині, маніфестацію ідеї політичної самостійності України В. Будзиновським на конгресі Радикальної партії, а згодом Ю. Бачинським у праці «Україна ітредента», запровадження загального виборчого права, досягнення українцями політичного представництва у буковинському сеймі тощо [13, с. 424, 432–440]. У той же час історик скептично оцінював політизацію національного життя у підросійській Україні, дійшовши висновку, що «... до Першої світової війни український національний рух у Наддніпрянській Україні пройшов максимум першу, збиральницьку стадію інтелігентського націоналізму. ... в Наддніпрянській Україні аж до Першої світової війни продовжувала панувати ієрархія множинних лояльностей. Українство, яке протиставлялося російськості, не було престижним, а українець у Російській імперії XIX ст. не мав відчутних соціальних, економічних або культурних переваг. ... Щодо ідеї суто української ідентичності, вона існувала на Наддніпрянщині здебільшого тільки серед інтелектуалів та політичних радикалів. Тому до 1914 року український націоналізм зберігався і навіть розквітнув не в Російській імперії, а в Австро-Угорщині, зокрема в Галичині» [13, с. 369–370].

Дійсно, у новітній історіографії значного поширення набула думка про те, що формування партійно-політичної системи розпочалося у Галичині, адже в регіоні політичні та соціокультурні умови були значно сприятливіші, аніж у підросійській Україні [11, с. 16]. Українську політичну самоорганізацію в Наддніпрянщині переважна більшість істориків розглядала як відсталу та запізнілу порівняно із галицькою. Дещо іншою є позиція щодо цього питання Я. Грицака, який уважав, що для виявлення внутрішнього потенціалу галицького та наддніпрянського політичних рухів, перший слід порівнювати з чеським, словацьким та іншими визвольними процесами Австро-Угорської імперії, а другий – із білоруським, вірменським, грузинським та іншими неросійськими національними рухами Російської імперії. Про український рух у Наддніпрянщині слід говорити не як про відсталий, а як про «заарештований», адже російський політичний режим повністю знищував будь-яку суспільну ініціативу [4, с. 98]. Крім того, Я. Грицак говорить про політизацію українського національного руху за європейською формулою «із селян у націю», порівнюючи його із французьким та німецьким. На думку історика, головним завданням української національно свідомої інтелігенції було

перетворити соціальне невдоволення селянства у політичні маніфести. Успішному виконанню таких завдань сприяло кілька чинників, зокрема: значна чисельність української інтелігенції, якій було під силу мобілізувати селянство на національні лозунги; наявність української політичної традиції селянського самоуправління, адже українці не були повністю «не-державною» чи «не-історичною» нацією. Саме тому у політичній самоорганізації український рух Наддніпрянщини відіграв роль безумовного лідера [4, с. 100–101].

У новітній історіографії конкретно-історичні засади самоорганізації українського національно-політичного життя у другій половині XIX – на початку XX ст. розглядаються переважно за територіальним принципом: окремо історики вивчають діяльність українських політичних партій в Австро-Угорській імперії, окремо – у Російській. На сьогодні нагромаджено значний за обсягами масив історичного матеріалу з історії становлення політичних партій. Учені аналізують їхню ідеологію та програми, вивчають напрями державотворчої, культурно-просвітницької та соціальної діяльності, розглядають соціальну структуру, компаративно аналізують взаємини з іншими політичними партіями та організаціями, окреслюють їхнє місце і роль у політизації українського національного відродження.

З-поміж багатьох істориків, які присвятили свої дослідження становленню української партійно-політичної системи в Австро-Угорській імперії окремо назвемо таких, як О. Аркуша, О. Басак, І. Бегей, Н. Біла, Я. Грицак, О. Добржанський, О. Жерноклеєв, А. Королько, М. Кугутяк, С. Макарчук, А. Павко, В. Расевич, В. Стрілець, О. Сухий, О. Яремко [О. Бильдан], Ю. Яковлев, В. Яремчук та інші. Усіх їх пов'язує спільний предмет дослідження – українські політичні партії та суспільно-політичне життя в південно-західній Україні. Дослідники зосереджуються на аналізі чинників, обставин та історичних сюжетів, які аргументують ключову думку, що Галичина у другій половині XIX – на початку XX ст. зберігала статус українського П'ємонту.

Інституціонування політичних партій та політичну самоорганізацію населення у західноукраїнських землях історики розглядають у контексті трьох тогочасних суспільно-політичних течій – москвофілів, народовців та радикалів. Радикалізація суспільних настроїв та поширення ідей соціалізму активізували процеси партійного будівництва. У Галичині 1890 р. на основі радикально-демократичної течії з'явилася Русько-

українська радикальна партія (РУРП), а 1899 р. – Українська національно-демократична партія (УНДП) та Українська соціал-демократична партія (УСДП). Крім того, 1896 р. виник Католицький русько-народний собор (КРНС), на базі якого 1911 р. утворилася Християнсько-суспільна партія (ХСП) [11, с. 16–19]. Попри те, що усі вони стали поборниками політичної самостійності України, усе ж їхній вплив був неоднаковим. Учені зазначають, що «...найвпливовішою була УНДП, яка займала центристську позицію. Помітними в політичному житті були й дві ліві організації – УРП та УСДП. Усі вони відстоювали парламентські форми діяльності, пропонували свої шляхи розв'язання соціально-економічних проблем. У національному питанні стратегічною метою вважали самостійну соборну українську державу, відстоюючи як першочерговий крок національно-територіальну автономію українських земель в Австро-Угорщині» [11, с. 22].

Окремо історики досліджують генезу політичної самоорганізації у Буковині, яке розпочалося із участі українців у діяльності буковинського крайового сейму. Українські політичні партії в Буковині були представлені кількома течіями: народовська (Національна рада русинів на Буковині, Українська поступова партія, Руська рада, Національно-демократична партія та Українська народна рада), радикальна (Радикальна партія Буковини), соціал-демократична (Буковинська соціал-демократична партія) та москвофільська (Русько-народна партія). Як зазначала О. Яремко «... поява політичних партій на Буковині в кінці XIX століття стала закономірним наслідком як загальнодержавних суспільно-політичних процесів в Австро-Угорщині та Румунії, так і конкретно-історичних особливостей краю. Зокрема, загальна політизація суспільства Австро-Угорщини та впровадження Конституції 1867 року, що декларувала широкі демократичні права і відкривала можливості розвитку культурно-духовного, громадсько-політичного життя всіх верств і груп населення, відгукнулося в краї створенням різноманітних товариств та гуртків, які поступово переростали у впливові політичні організації» [22, с. 15].

Окремо дослідники розглядають політичну самоорганізацію населення Закарпаття, звертаючи увагу на її інертність та мінімальність. Політичне життя було представлено народницьким рухом, представники якого (Є. Сабов, Ю. Жаткович, А. Волошин, М. Врбель) зосереджувалися переважно на культурно-просвітницькій діяльності. Історики звертають увагу на те, що українські основи політизації дещо послаблювало поширення у

суспільстві ідей карпаторусинської народності: закарпатські русини не були ні росіянами, ні українцями, а становили окрему народність [13, с. 441].

Оцінюючи рівень політичної самоорганізації українців Австро-Угорської імперії історики стверджують, що на початок ХХ ст. національне відродження перебувало у політичній стадії розвитку. В імперії Габсбургів були необхідні умови для політичної структуризації суспільства, а утворені політичні партії забезпечили активну співучасть громадян у боротьбі за побудову національної держави. Політичному будівництву в регіоні значно сприяла державна система Австро-Угорщини, яка дала змогу закласти необхідні соціокультурні умови для політизації національного відродження. На один із таких аспектів звертав увагу П.-Р. Магочій, який зазначав, що галичанин або буковинець міг бути водночас українським національним патріотом і лояльним підданим Австрійської імперії. Дві ідентичності можна було поєднувати. Така ситуація різко контрастувала із становищем українців в Російській імперії, де прийняття кількох лояльностей означало, що східний слов'янин в Україні міг бути лише росіянином з Малоросії або просто росіянином [13, с. 442].

Окремий історіографічний наратив присвячено дослідженню перших українських політичних партій у Російській імперії. Вивченням цього питання активно займалися Р. Ветров, О. Висоцький, О. Голобуцький, Я. Грицак, С. Донченко, В. Кулик, В. Колесник, Л. Могильний, С. Наумов, А. Павко, О. Рафальський, В. Сарбей, О. Тимошенко, В. Яремчук та інші. Історики розлого розглядали політичні програми партій, їхню соціальну основу, напрями та методи діяльності тощо.

Відомо, що на початок ХХ ст. в Наддніпрянщині була утворена досить розгалужена мережа політичних партій соціально-демократичного, національно-радикального та народницько-революційного спрямування. Зокрема, слід назвати Революційну українську партію (РУП), Українську соціалістичну партію (УСП), Українську народну партію (УНП), Українську радикальну партію (УРП), Українську демократично-радикальну партію (УДРП), Українську соціал-демократичну «Спілку» («Спілка»), Українську соціал-демократичну робітничу партію (УСДРП), Українську партію соціалістів-революціонерів (українські есери). Їхнє утворення стало яскравим свідченням політизації національного відродження, руху імперії в напрямку модернізації суспільно-політичного життя.

Прослідковуючи політизацію українського

національного відродження історики звертають увагу на її тривалість та розтягнутість у часі. Початком політизації національних вимог українства вчені вважають діяльність Братства тарасівців (1891 р.). Його поява була протиставленням панівним тоді серед української молоді настроям соціалізму та драгоманівства, недостатністю просвітницької роботи народників та українофілів [3, с. 24]. Братство тарасівців пропагувало ідею самобутності українського народу та закликало до визнання його права на вільне існування. Спільним для істориків є визнання вагомого внеску Братства тарасівців у національно-визвольну боротьбу українського народу. Як зазначав С. Наумов, воно стало першою загальноукраїнською політичною організацією, започаткувало політичний етап українського національного руху на Наддніпрянщині [17, с. 20].

Історики звертають увагу й на негативні наслідки політизації суспільного життя. Так Я. Ісаєвич зазначав, що нездатність російського царизму піти шляхом ліберальних перетворень спровокувала соціальний екстремізм, який негативно позначився на шляху демократичного розвитку [5, с. 139]. Цій проблемі зокрема присвячено системне дослідження «Політичний терор і тероризм в Україні ХІХ-ХХ ст.: історичні нариси» [18]. Мова йде про терористичні методи діяльності народників, екстремістсько-революційних українських організацій, як-от «Оборона України» В. Чеховського, «Українська народна оборона», анархістів. На причини та деструктивну сутність тероризму та пов'язаного із ним анархізму звертають увагу автори колективної монографії «Українська культура: цивілізаційний вибір». Історики пояснюють поширення терористичних методів діяльності проблемами маргіналізації суспільства, яка стала наслідком модернізаційних процесів: «Посилення маргіналізації призводить до того, що притаманна маргіналам система цінностей – крайні форми соціального нетерпіння, схильність до спрощених максималістських рішень, заперечення наявних суспільних інститутів або вороже ставлення до них – поширюється на широкі кола суспільства. Оскільки йдеться про значну частину населення, подібний розвиток може призвести до серйозних політичних наслідків, що й сталося в умовах більшовицького перевороту 1917 року» [8, с. 323].

Самоорганізація духовно-культурного життя. Синхронним суспільно-громадянському та національно-політичному життю була й духовно-культурна самоорганізація українства. Попри те, що культурне піднесення на початковому етапі національного відродження стало його основою, усе

ж культура та духовність не припинили виконувати роль активного чинника суспільного життя, хоча й перемістилися у тінь суспільно-політичних процесів. З-поміж яскравих ілюстрацій духовно-культурної самоорганізації українців історики називають початок функціонування українського національного театру (М. Кропивницький, М. Заньковецька, М. Садовський, О. Саксаганський); діяльність із розвитку національної свідомості українців Української греко-католицької церкви; відзначення ювілеїв українських поетів, письменників та митців (100-річчя української літератури, 25-річчя літературної діяльності Івана Франка); відкриття пам'ятника І. П. Котляревському в Полтаві; просвітницька діяльність українських періодичних видань тощо [4; 8].

Висновки.

Як бачимо, демократизація пізнання та сучасні трансформаційні процеси побудови української держави обумовлюють пріоритет вивчення політичної історії, окреме місце в якій займає самоорганізація суспільно-політичного життя українців у другій половині XIX – на початку XX ст., яка стала невід'ємною частиною українського національного відродження. Поняттям «самоорганізації» історики позначають суспільні ініціативи українців у громадському, політичному та духовно-культурному житті у бездержавний етап українського відродження, зокрема від другої половини XIX ст. до 1917 р. У цей час українці всупереч протидії імперських державних структур запропонували власні форми активізації суспільної діяльності, виявивши високий рівень громадянської, а згодом політичної самоорганізації. Загалом у новітній історіографії осмислення процесів самоорганізації українців в окреслений період здійснюється в кількох аспектах: духовно-культурному, суспільно-громадянському та національно-політичному. Вивчаючи як теоретико-методологічні, так й конкретно-історичні виміри українського національного руху дослідники спільні в думці про те, що культурно-просвітницький зміст національного відродження під впливом об'єктивних

обставин еволюціонував до політичного. У другій половині XIX ст. як у південно-західній, так й у південно-східній українських землях значного поширення набули не лише самостійницькі, антиімперські та антиколоніальні гасла побудови соборної та самостійної української держави, але й відбулося їхнє інституціонування, самоорганізація політичних партій, зросла активність українців у діяльності імперських представницьких органів влади тощо. Духовно-культурні аспекти самоорганізації були ілюстровані діяльністю українських культурно-просвітницьких товариств, розвитком української періодики, відзначенням ювілейних дат українських письменників та митців, діяльністю українського театру тощо. Тогочасне суспільно-громадянське життя історики пов'язують із розвитком суспільних організацій та рухів, в основі яких були ідеї громадянського суспільства, проте не було політичних вимог (хлопоманство, громадівський рух, організація «Просвіт», заснування НТШ, видання суспільно значущих газет, журналів та часописів («Громада», «Киевская старина», «Діло», «Зоря»), започаткування кооперативного руху («Дністер», «Сільський господар»). Нарешті наприкінці XIX – на початку XX ст. суспільне життя інспірується політичним контекстом, що дозволяє вченим вести мову про національно-політичну самоорганізацію. В Україні заснуються політичні партії, українці беруть активну участь у діяльності імперських представницьких органів влади, поширюється соціал-демократична політична ідеологія, з'являється політичне лідерство. Національне відродження переходить у політичну стадію, яка стає передумовою для започаткування Української національно-демократичної революції 1917–1921 р. На сьогодні істориками нагромаджено значний масив історичного матеріалу, який загалом дає змогу цілісно уявити динаміку, характер, специфіку та історичне значення політичної самоорганізації українців наприкінці XIX ст. для розв'язання сучасних викликів українського націє- та державотворення.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Березовський О. Сучасна вітчизняна історіографія про пресу українських політичних партій в Російській імперії початку XX ст. *Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів*. 2010. Т. 21. С. 529–541.
2. Винник В. Українські політичні партії Східної Галичини та український визвольний рух в кінці XIX – на початку XX ст. і сучасній українській історіографії. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. 2015. Вип. Спец. вип. 2. С. 11–17.
3. Голобуцький О., Кулик В. Український політичний рух на Наддніпрянщині: кін. XIX – поч. XX ст. Київ : Смолоскип, 1996. 124 с.
4. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX століття : навч. посіб. Київ : Генеза, 1996. 360 с.

5. Ісаєвич Я. Наші три відродження – не лише здобутки, а й втрати. *Сучасність*. 1998. № 12 (452), грудень. С. 136–143.
6. Калакура Я. Українська історіографія : курс лекцій. Київ : Генеза, 2012. 512 с.
7. Калакура Я. С., Рафальський О. О., Юрій М. Ф. Ментальний вимір української цивілізації. Київ : Генеза, 2017. 560 с.
8. Калакура Я. С., Рафальський О. О., Юрій М. Ф. Українська культура: цивілізаційний вибір. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2015. 496 с.
9. Ковальчук І. А. Історіографія становлення та діяльності українських політичних партій початку століття. *Наукові праці з питань політичної історії*. Київ, 1992. Вип. 172. С. 105–114.
10. Колесник І. І. Українська історіографія (XVIII – початок XX століття). Київ : Генеза, 2000. 256 с.
11. Колесник В. Ф., Могильний Л. П. Українські політичні партії в Австро-Угорській та Російській імперіях: історіографія. Київ ; Ніжин : Вид. Лисенко М. М., 2019. 248 с.
12. Купріяничук О. В. Новітня історіографія українського національного руху другої половини XIX – початку XX століть : дис. ... канд. іст. наук. Київ, 2012. 210 с.
13. Магочій П.-Р. Україна. Історія її земель та народів / пер. з англ. : Е. Гайдель, С. Грачова, Н. Кушко, О. Сидорчук ; ред. укр. вид. Л. Ільченко ; відп. ред. В. Падяк. Ужгород : Вид-во В. Падяка, 2012. 794 с.
14. Малюта О. «Просвіти» і Українська державність (друга половина XIX – перша половина XX століття). Київ : Вид. центр «Просвіта», 2008. 840 с.
15. Меша В. Г. Українське національне відродження 1905-1914 років: історіографія проблеми. Київ : Донеччина, 2004. 157 с.
16. Нариси з історії українського національного руху : колект. монограф. / відп. ред В. Г. Сарбей. Київ : Ін-т історії України НАН України, 1994. 189 с.
17. Наумов С. О. Український політичний рух на Лівобережжі (90-і рр. XIX ст. – лютий 1917 р.). Харків : ХНУ, 2006. 344 с.
18. Політичний терор і тероризм в Україні XIX–XX ст.: історичні нариси / відп. ред. В. А. Смолій. Київ : Наукова думка, 2002. 952 с.
19. Приходько С. М. Основи політології : навч. посіб. Полтава : Полтавський літератор, 2013. 102 с.
20. Рєснт О. Україна в імперську добу (XIX – початок XX ст.). Київ, 2003. 340 с.
21. «Українське питання» в Російській імперії (кінець XIX – початок XX ст.) : колективна наукова монографія : в 3 ч. / НАН України ; Інститут історії України ; В. Г. Сарбей (ред.). Київ, 1999. Ч. 1. 203 с. ; Ч. 2. 488 с. ; Ч. 3. 277 с.
22. Яремко О. Г. Політичні партії Буковини (кінець XIX ст. – 1940 р.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук. Чернівці, 2011. 20 с.

REFERENCES

1. Berezovskyj, O. (2010). Suchasna vitchyzniana istoriohrafia pro presu ukrainskykh politychnykh partij v Rosijskij imperii pochatku XX st. [Contemporary Ukrainian historiography on the press of Ukrainian political parties in the Russian Empire in the early twentieth century]. *Naukovi zapysky. Zbirnyk prats molodykh vchenykh ta aspirantiv – Scientific notes. Collected Works of Young Scientists and Graduate Students*, 21, 529–541 [in Ukrainian].
2. Vynnyk, V. (2015). Ukrainski politychni partii Skhidnoi Halychyny ta ukrainskyj vyzvolnyj rukh v kintsi XIX – na pochatku XX st. i suchasnij ukrainskij istoriohrafii [Ukrainian political parties in Eastern Galicia and the Ukrainian liberation movement in the late nineteenth and early twentieth centuries and contemporary Ukrainian historiography]. *Drohobyt'skij kraieznavchij zbirnyk – Drohobych Local History Collection*, 2, 11–17 [in Ukrainian].
3. Holobutskyj, O., & Kulyk, V. (1996). *Ukrainskyj politychnyj rukh na Naddnyprianschyni : kin. XIX – poch. XX st. [Ukrainian political movement in the Dnieper region: end of XIX – beginning of XX century]*. Kyiv: Smoloskyp [in Ukrainian].
4. Hrytsak, Ya. (1996). *Narysy istorii Ukrainy: formuvannia modernoi ukrainskoj natsii XIX-XX stolittia [Essays on the History of Ukraine: Formation of the Modern Ukrainian Nation of the Nineteenth and Twentieth Centuries]*. Kyiv: Heneza [in Ukrainian].
5. Isaievych, Ya. (1998). Nashi try vidrodzhennia – ne lyshe zdobutky, a j vtraty [Our three rebirths are not only gains but also losses]. *Suchasnist – Modernity*, 12 (452), 136–143 [in Ukrainian].
6. Kalakura, Ya. (2012). *Ukrayinska Istoriohrafija: Kurs Lekcij [Ukrainian Historiography: Course of Lectures]*. Kyiv: Geneza [in Ukrainian].
7. Kalakura, Ya. S., Rafalskyj, O. O., & Yuriy, M. F. (2017). *Mentalnyj vymir ukrainskoj tsyvilizatsii [The mental dimension of Ukrainian civilization]*. Kyiv: Heneza [in Ukrainian].
8. Kalakura, Ya. S., Rafalskyj, O. O., & Yuriy, M. F. (2015). *Ukrainska kultura : tsyvilizatsijnij vybir [Ukrainian Culture: A Civilizational Choice]*. Kyiv: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України [in Ukrainian].
9. Kovalchuk, I. A. (1992). Istoriohrafia stanovlennia ta diialnosti ukrainskykh politychnykh partij pochatku stolittia [Historiography of the formation and activities of Ukrainian political parties at the beginning of the century]. *Naukovi pratsi z pytan politychnoi istorii – Scientific works on political history*, 172, 105–114 [in Ukrainian].
10. Kolesnyk, I. I. (2000). *Ukrainska istoriohrafia (XVIII – pochatok XX stolittia) [Ukrainian historiography (XVIII – beginning of XX century)]*. Kyiv: Heneza [in Ukrainian].

11. Kolesnyk, V. F., & Mohylnyj, L. P. (2019). *Ukrainski politychni partii v Avstro-Uhorskij ta Rosijskij imperiakh : istoriohrafia* [Ukrainian Political Parties in the Austro-Hungarian and Russian Empires: Historiography]. Kyiv; Nizhyn: Vyd. Lysenko M. M. [in Ukrainian].
12. Kuprianchuk, O. V. (2012). Novitnia istoriohrafia ukrainskoho natsionalnogo rukhu druhoi polovyny XIX – pochatku XX stolit [Recent historiography of the Ukrainian national movement of the second half of the nineteenth – early twentieth centuries]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
13. Magochij, P.-R. (2012). *Ukraina. Istoriiia ii zemel ta narodiv* [Ukraine. History of its lands and peoples]. Uzhhorod: Vyd-vo V. Padiaka [in Ukrainian].
14. Maliuta, O. (2008). "Prosvity" i Ukrainska derzhavnist (druha polovyna XIX – persha polovyna XX stolittia) ["Prosvity" and Ukrainian statehood (second half of XIX – first half of XX century)]. Kyiv: Vyd. tsentr "Prosvita" [in Ukrainian].
15. Mesha, V. H. (2004). *Ukrainske natsionalne vidrozhennia 1905–1914 rokiv: istoriohrafia problemy* [Ukrainian National Revival of 1905-1914: Historiography of the Problem]. Kyiv: Donechchyna [in Ukrainian].
16. Sarbej, V. N. (Ed.). (1994). *Narysy z istorii ukrainskoho natsionalnogo rukhu* [Essays on the History of the Ukrainian National Movement]. Kyiv: In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy [in Ukrainian].
17. Naumov, S. O. (2006). *Ukrainskyj politychnyj rukh na Livoberezhzi (90-i rr. XIX st. – liutyj 1917 r.)* [Ukrainian political movement on the Left Bank (90-ies of XIX century – February, 1917)]. Kharkiv: KhNU [in Ukrainian].
18. Smolij, V. A. (Ed.). (2002). *Politychnyj teror i teroryzm v Ukraini XIX–XX st.: istorichni narysy* [Political terror and terrorism in Ukraine in the nineteenth and twentieth centuries: historical essays]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
19. Prykhodko, S. M. (2013). *Osnovy politolohii* [Fundamentals of Political Science]. Poltava: Poltavskyj literator [in Ukrainian].
20. Reient, O. (2003). *Ukraina v impersku dobu (XIX – pochatok XX st.)* [Ukraine in the imperial era (XIX – beginning of XX century)]. Kyiv [in Ukrainian].
21. Sarbej, V. N. (Ed.). (1999). "Ukrainske pytannia" v Rosijskij imperii (kinets XIX – pochatok XX st.) ["The Ukrainian Question" in the Russian Empire (end of XIX – beginning of XX century)]. In 3 parts. Kyiv [in Ukrainian].
22. Yaremko, O. H. (2011). *Politychni partii Bukovyny (kinets XIX st. – 1940 r.)* [Political parties of Bukovina (end of XIX century – 1940)]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Chernivtsi [in Ukrainian].

Семергей Наталія Володимирівна

Кандидат історичних наук, доцент
Українська медична стоматологічна академія
36011, м. Полтава, вул. Шевченка, 39

Email: nsemergey@ukr.net

Semerhei Natalia

Ph.D. of Historical Sciences, Assoc. Prof.
Ukrainian Medical Stomatological Academy
39, Sevchenko St., Poltava, 36011, Ukraine

ORCID: 0000-0002-3095-3131

Цитування: Семергей Н. В. Самоорганізація суспільного життя українського народу в другій половині XIX – на початку XX століття: історіографічна карта. *Науково-теоретичний альманах «Грані»*. 2020. Т. 23, № 3. С. 6–16.

Citation: Semerhei, N.V. (2020). Samoorganizationalnizatsiia suspilnoho zhyttia ukrainskoho narodu v druhi polovyni XIX – na pochatku XX stolittia: istoriohrafichna karta [Self-organization of public life of the Ukrainian people in the second half of the XIXth – the beginning of the XXth century: historiographical map]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 23 (3), 6–16.

Стаття надійшла / Article arrived: 03.02.2020

Схвалено до друку / Accepted: 01.03.2020